

คติความเชื่อเรื่องผีสู่รูปแบบพื้นที่ว่างชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น ชาวเขมรถิ่นไทยในบริบทพื้นที่อีสานใต้

Embedded Spiritual Ideology in Community Spaces and Vernacular Houses of Thai-Khmer in Lower Northeastern Thailand

นิโรธ ศรีมันตะ¹ นัญญิกา นวพันธุ์²

Received: January 31, 2019

Revised: April 25, 2019

Accepted: May 13, 2019

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทยที่สะท้อนสู่รูปแบบการใช้ที่ว่างในชุมชนและเรือนพื้นถิ่นพื้นที่ที่บริบทวัฒนธรรมอีสานใต้ โดยใช้วิธีการศึกษาสำรวจสังเกตการณ์ ชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ และการสัมภาษณ์เชิงลึกกรณีศึกษาชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในประเด็นของคติความเชื่อในการอยู่อาศัย การวิจัยพบว่า การดำเนินชีวิตในสังคมชาวเขมรถิ่นไทยยังคงปรากฏคติความเชื่อในเรื่องผีซึ่งมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ ผีในสภาพแวดล้อม ผีบรรพบุรุษ และผีในความเชื่อของบุคคล ซึ่งคติความเชื่อเหล่านี้นอกจากเป็นสิ่งที่คอยกำหนดพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยแล้วยังสะท้อนถึงลักษณะการใช้ที่ว่างในชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น 3 ลักษณะสำคัญ คือ 1) ความเชื่อเรื่องผีมีผลต่อการใช้ที่ว่างในชุมชน ขอบเขตการรวมกลุ่มตามความเชื่อ และลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน 2) พิธีกรรมต่อผีบรรพบุรุษส่งผลให้ผังบริเวณของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นมีการปลูกและจัดพื้นที่สำคัญที่ใช้ในพิธีกรรม และคติความเชื่อเรื่องผีของแต่ละบุคคลทำให้มีการสร้างศาลปะเตียปลิงไว้ในผังบริเวณบ้าน 3) คติความเชื่อในผีบรรพบุรุษสะท้อนการใช้ที่ว่างในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น 2 ส่วน ได้แก่ ซานและโถงเรือนเป็นพื้นที่การประกอบพิธีกรรมและการพบปะสังสรรค์ และส่วนพื้นที่เก็บสิ่งของศักดิ์สิทธิ์มีลักษณะเป็นพื้นที่หวงห้ามของแต่ครัวเรือนซึ่งเป็นลักษณะร่วมของการใช้ที่ว่างที่ปรากฏในผังเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบประยุกต์ และเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นสมัยใหม่สรุปคือ ความเชื่อเรื่องผีมีผลต่อรูปแบบผังชุมชน ภูมิทัศน์ชุมชน และที่ว่างในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น ซึ่งคติความเชื่อเรื่องผีที่มีความสัมพันธ์ต่อรูปแบบพื้นที่ว่างชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นนั้น ยังคงมีความสำคัญสืบต่อมาจากอดีตสู่ปัจจุบันของสังคมชาวเขมรถิ่นไทย

คำสำคัญ: คติความเชื่อเรื่องผี เรือนพักอาศัยพื้นถิ่น ที่ว่าง ชาวเขมรถิ่นไทย อีสานใต้

Abstract

This study aims to reveal the embedded spiritual ideology of Thai-Khmer ethnic groups that reflects in community spaces and vernacular houses in Thailand's Lower Northeastern cultural context. To achieve the aim of the study, both observation of Thai-Khmer communities in Buriram, Surin, and Sisaket provinces and in-depth interviews of dwellers of selected community in Sisaket were conducted. The study illustrates that, in Thai-Khmer communities, the ideology linking to super-naturalness had a strong influence on people's behaviors and formed

¹⁻² สาขาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

people's ways of living. For Thai-Khmer, there are three main spiritual forms: spirits of ancestor, spirits in environment, and spirits in individuals' believes. These spiritual beliefs principally shape the embedded ideology that reflects the characteristics and uses of community spaces and vernacular houses. The reflection can be seen from 1) the spiritual beliefs that affect environmental management, use of space, and cultural landscape in the communities, 2) the beliefs in ancestral spirit that reflect in planting and spirit house building, and 3) the beliefs in ancestral spirit that affect the uses of two main spaces in vernacular houses; front balcony and hall serving as a ritual area and a meeting place, and the sacred room, a restricted area of the household. These particular spaces are common features that still appear in the layouts of traditional, modified, and new Thai-Khmer dwellings. Such characteristics show that spiritual beliefs have found the key ideology embedded in Thai-Khmer ways of living.

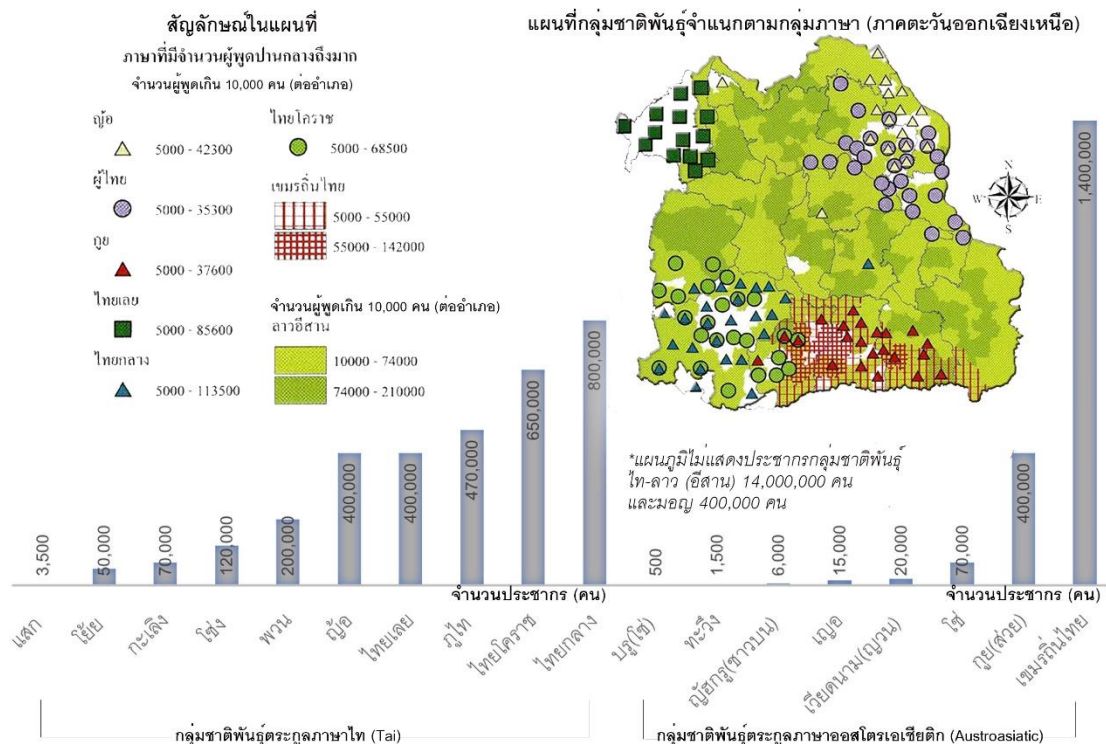
Keywords: Spiritual Ideology, Vernacular House, Space, Thai-Khmer, Lower Northeastern Thailand

1. บทนำ

พื้นที่ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของผู้คนมากมายหลายกลุ่มชน สายวัฒนธรรมของกลุ่มชนในภาคอีสานจำแนกได้ 4 สายวัฒนธรรมตามลักษณะทางภาษาและวัฒนธรรม ได้แก่ สายวัฒนธรรมไท-ลาว สายวัฒนธรรมมอญ-เขมร สายวัฒนธรรมโคราช และสายวัฒนธรรมอื่น ๆ (อุทอง ประศาสน์วิจิตร, 2551) นอกจากกลุ่มชาติพันธุ์สายวัฒนธรรมไท-ลาวที่เป็นกลุ่มวัฒนธรรมหลักและมีประชากรเป็นจำนวนมากและอาจเป็นเสมือนภาพตัวแทนวัฒนธรรมของภาคอีสานแล้วยังปรากฏกลุ่มชาติพันธุ์รองซึ่งเป็นประชากรกลุ่มย่อยหรือกลุ่มอนุวัฒนธรรม โดยมีจำนวนประชากรรวมราว 2,641,800 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 11.87 ของประชากรภาคอีสานทั้งหมดซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นมีประชากรกลุ่มวัฒนธรรมมอญ-เขมร ราว 1,956,500 คน (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2547) ซึ่งมีมากกว่าครึ่งหนึ่งของกลุ่มอนุวัฒนธรรมทั้งหมดในภาคอีสาน

พื้นที่ตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานใต้เป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ-เขมร โดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทยมีจำนวนมากที่สุดจำนวนราว 1,400,000 คน (รูปที่ 1) และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นปราสาทเขมรโบราณ ศิลารึกและประติมากรรมที่พบได้ในแถบอีสานใต้เป็นหลักฐานที่ทำให้นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าบริเวณที่ราบสูงโคราชเป็นถิ่นฐานเดิมของชาวเขมรโบราณมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ในสมัยอารยธรรมขอมเรืองอำนาจ เมื่อขอมเสื่อมอำนาจพื้นที่แถบนี้จึงถูกทิ้งให้รกร้างและสมัยต่อ ๆ มาไทยและเขมรมีการทำศึกสงครามกันหลายครั้งทำให้ชนชาวเขมรต้องถอยร่นไปเรื่อย ๆ แต่อีกข้อสันนิษฐานหนึ่งคาดว่าชาวเขมรถิ่นไทยน่าจะอพยพมาในสมัยหลังประมาณ พ.ศ. 2324-2325 ครั้งเจ้าเมืองสุรินทร์ยกทัพไปตีเมืองเขมรซึ่งทำให้เกิดการอพยพของชาวเขมรมายังจังหวัดสุรินทร์และพื้นที่ข้างเคียงเป็นจำนวนมาก ชาวเขมรกลุ่มหลังนี้กลายเป็นบรรพบุรุษของชาวเขมรถิ่นไทยในบางพื้นที่ในปัจจุบัน (ประกอบ ผลงาม, 2538)

ชาวเขมรถิ่นไทยหรือชาวไทยที่มีวัฒนธรรมหรือเชื้อสายเขมร หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาเขมรและอาศัยอยู่ในประเทศไทยซึ่งภาษาเขมรเป็นภาษาย่อยของกลุ่มภาษามอญ-เขมรตะวันออก (Eastern Mon-Khmer) ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2547) ซึ่งคำว่า “เขมรถิ่นไทย” เป็นชื่อที่นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ใช้อ้างถึงภาษาเขมรและผู้ที่พูดซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทย ชาวเขมรถิ่นไทยจะเรียกตนเองว่า คแมรและหากจะบ่งบอกถึงถิ่นของภาษาและชาติพันธุ์ ชาวเขมรถิ่นไทยจะเรียกตนเองว่า คแมร-ลือ แปลว่า เขมรสูง เรียกภาษาและชาวเขมรในประเทศกัมพูชาว่า คแมร-กรอม แปลว่า เขมรต่ำ (ประกอบ ผลงาม, 2538)

รูปที่ 1 จำนวนกลุ่มชาติพันธุ์จำแนกตามกลุ่มภาษา
ที่มา: อ้างอิงข้อมูลจาก สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ (2547)

ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน ระบุว่า ชาวเขมรถิ่นไทยนั้นมีความเชื่อที่ผูกโยงกับชีวิตและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและมีความเชื่อเรื่องผีสูงมาก ตั้งแต่ก่อนเกิดจนคลอดมาเป็นทารก การอยู่ดีเป็นสุขหรือจนกระทั่งการเจ็บป่วยและล้มตายล้วนมีความเชื่อในเรื่องผีอยู่ในวิถีชีวิตของชาวเขมรถิ่นไทย โดยมีทั้ง “ผีร้าย” ที่ส่งผลในแง่ลบต่อชีวิต เช่น ผีปอบ ผีโป่ง ผีเทพารักษ์ ฯลฯ และ “ผีดี” ที่คอยปกป้องรักษา เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา เป็นต้น นอกจากนี้แล้วคนเขมรมีความเชื่อเรื่องครู (ครู) เป็นผีหรือเทพประจำตัวแต่ละคนทำหน้าที่รักษาปลื้ม (ขวัญ) ซึ่งเป็นแกนหลักสำคัญของการดำเนินชีวิตของบุคคล รวมทั้งความเชื่อในเรื่องผีหรือเทพในการช่วยเหลือการกระทำต่าง ๆ ทั้งงานช่าง งานศิลปะ การทำนา การล่าสัตว์ รวมทั้งในการก่อสร้างบ้านเรือน (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542) ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นความเชื่อที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติหรือผี และเป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของผู้คนและสังคมของชาวเขมรถิ่นไทย

เมื่อพิจารณาผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับมิติของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรนั้น พบว่า มีอยู่จำนวนจำกัด ตัวอย่างผลงานเช่น อิศรชัย บุรณะอรุณ และเกรียงไกร เกิดศิริ (2558) ศรัณยา หล่อมนิพนธ์ (2548) ซึ่งเป็นผลงานเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและภูมิทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในถิ่นใหญ่ และระวีวรรณ โอพารัตน์ มณี (2556) ที่ศึกษาเรือนพื้นถิ่นในอุษาคเนย์และได้กล่าวถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรไว้ด้วย ส่วนการศึกษาเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทยในพื้นที่อีสานใต้ซึ่งเป็นการศึกษาถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ผูกโยงกับคติความเชื่อในการอยู่อาศัยตามวัฒนธรรมของกลุ่มชน ตัวอย่างเช่น เดชณรงค์ วณสันเทียะ (2549) และพรณพุกษา จะระ และจันทิพย์ จิรัตนรัฐ (2559) เป็นต้น

ภาคอีสานจึงถือว่ามีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณีวัฒนธรรมที่ควรศึกษา ซึ่ง อรศิริ ปาณินท์ (2542ข) กล่าวว่า ความน่าสนใจของการศึกษาค้นคว้าและวิจัยสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คือ การศึกษาบนความหลากหลายของรูปแบบและความหลากหลายของกลุ่มอนุวัฒนธรรมบนรากฐานของวัฒนธรรมร่วมกัน และจากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงนัยยะสำคัญทั้งด้านจำนวนประชากรกลุ่มชาติพันธุ์มอญ-เขมรในภาคอีสานโดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในไทยที่มีความสำคัญ

การแก้การศึกษาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งในมิติของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความต่อเนื่องของคติความเชื่อต่าง ๆ ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งมีผลงานการศึกษาอยู่ไม่มากนักในพื้นที่บริบทวัฒนธรรมอีสานใต้

บทความนี้จึงมุ่งประเด็นไปยังการศึกษาเพื่อเข้าใจถึงคติความเชื่อโดยเฉพาะคติความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษที่ยังมีความต่อเนื่องและยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน และเป็นคติความเชื่อที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทย ผ่านการศึกษาลักษณะสำคัญของที่ว่างชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษของชาวเขมรถิ่นไทยอันเป็นลักษณะทางนามธรรมที่ส่งผลสู่ลักษณะรูปธรรมทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่ว่างชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในพื้นที่อีสานใต้

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะในคติความเชื่อเรื่องผีและการนับถือบรรพบุรุษ ที่ส่งผลต่อที่ว่างในชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชาวเขมรถิ่นไทย โดยทำการศึกษาคติความเชื่อในการอยู่อาศัยของชาวเขมรถิ่นไทยในคติความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษ และศึกษารูปแบบทางกายภาพของที่ว่างในชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชาวเขมรถิ่นไทย

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเกิดความหมายขึ้นได้จากการปรับตัวและเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดร่วมกับธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้นจึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขและรูปแบบของการดำรงชีวิตและการจัดระเบียบทางสังคม แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคและคติความเชื่อทำให้เกิดอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนแตกต่างกันออกไป (ประลอง พืธานนท์, วิวัฒน์ เตมียพันธ์ุ และคณะ, มปป.) รูปแบบของการดำเนินชีวิตลักษณะต่าง ๆ โดยผ่านกระบวนการปรับปรุงแก้ไข ให้สอดคล้องเหมาะสมกับลักษณะความเป็นอยู่ สามารถสะท้อนผ่านงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้ (วิวัฒน์ เตมียพันธ์ุ, 2553) และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นยังสะท้อนโลกทัศน์ของผู้คน วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของถิ่นฐาน (วีระ อินพันทัง, 2550) ลักษณะเฉพาะของเรือนในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะความงามและสัดส่วน ผีมือการก่อสร้างในแต่ละชิ้นส่วน ลักษณะพิเศษขององค์ประกอบของเรือน รวมถึงคติความเชื่อในการก่อสร้างด้วย (ฤทัย จงใจรัก, 2539) ความเชื่อโดยเฉพาะในเรื่องของผีมีบทบาทในการจัดวางทางสังคมและการสร้างอัตลักษณ์พื้นถิ่นของชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์ โดยความเชื่อเป็นนามธรรมที่ก่อให้เกิดรูปธรรมของสถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมทำหน้าที่สื่อสารความเชื่อของมนุษย์ให้รับรู้ เมื่อความเชื่อยังคงมีอยู่สถาปัตยกรรมที่เกิดจากความเชื่อย่อมดำรงอยู่ต่อไปด้วย (ระวีวรรณ โอพารัตน์มณี, 2555) ซึ่งลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Endemic) นั้นมีรากฐานจากสังคมวัฒนธรรม (Social Culture) ความเชื่อ (Ideology) และภูมิปัญญา (Intellectuals) (ระวีวรรณ โอพารัตน์มณี, 2556) นอกจากนี้แล้วงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ คุณค่าในด้านองค์ประกอบทางศิลปะและคุณค่าในตัวสถาปัตยกรรมเอง คุณค่าจากการคงอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น และคุณค่าในการคงอยู่กับสภาพแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน (อรศิริ ปาณินท์, 2542 ก) สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงไม่ได้มีคุณค่าและความหมายในรูปทรงและที่ว่างทางกายภาพของบ้านเรือนเพียงอย่างเดียว แต่หมายรวมถึงคุณค่าและความหมายทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนคุณค่าและความหมายของการดำรงอยู่กับสภาพแวดล้อมอีกด้วย สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงเป็นสิ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่า พัฒนาการและความเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์

ดังนั้น สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงเป็นกระบวนการระหว่างความสัมพันธ์ของรูปแบบทางกายภาพที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของถิ่นฐาน และรูปแบบการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของมนุษย์ ซึ่งคติความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของสภาพแวดล้อมทางกายภาพทั้งในบริบทชุมชน ผังบริเวณ และบ้านเรือน โดยอาศัยแนวคิดการศึกษาเชิงสังคมมานุษยวิทยาในงานสถาปัตยกรรม (Anthropology) ในเรื่องวัฒนธรรมของมนุษย์กับสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น

มุ่งเน้นความเข้าใจในความสัมพันธ์ขององค์ประกอบซึ่งผูกโยงกันในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นในคุณลักษณะรูปธรรม (Tangible Features) ที่สะท้อนในรูปแบบของที่ว่างชุมชน ผังบริเวณ และที่ว่างในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น และสิ่งที่เป็นประเพณีวัฒนธรรมในคุณลักษณะนามธรรม (Intangible Features) ที่ปรากฏผ่านคติความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งสามารถใช้เหตุผลดังกล่าวอธิบายถึงความสัมพันธ์ในรูปแบบและพัฒนาการอันจะสะท้อนให้เห็นคุณค่าตลอดจนความเข้าใจในพลวัตและการเปลี่ยนแปลงของของชุมชนและสถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นที่ส่งต่อจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน

4. วิธีการวิจัย เครื่องมือวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่องพลวัตสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสู่สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นร่วมสมัยในบริบทวัฒนธรรมอีสานใต้ อันเป็นพื้นที่ถิ่นฐานสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ออสโตเอเชียติก ซึ่งการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในเงื่อนไขพื้นที่ตั้งถิ่นฐานและความสำคัญของกลุ่มอนุวัฒนธรรม ประกอบด้วยจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ โดยทำการสังเกตการณ์ (Observation) ในบริบททั่วไปของสภาพแวดล้อมและบ้านเรือนในระดับภาพรวมของชุมชนต่าง ๆ ในทั้ง 3 จังหวัด เพื่อจำแนกรูปแบบของอาคารบ้านเรือนและใช้อธิบายสภาพทั่วไปของชุมชน และเลือกชุมชนซึ่งเป็นการณศึกษา (Case Study) ที่มีความสำคัญโดยมีเกณฑ์ในการเป็นชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยซึ่งยังคงเอกลักษณ์ทางภาษา วัฒนธรรม พิธีกรรม ตลอดจนวิถีชีวิต ที่ยังคงสืบทอดต่อมาจากอดีตจนปัจจุบันและสามารถเข้าทำการศึกษาได้ เพื่ออธิบายถึงลักษณะทางความเชื่อที่ส่งผลต่อรูปแบบการใช้ที่ว่างของชุมชนและในเรือนพื้นถิ่น โดยทำการสำรวจ (Survey) สังเกตการณ์ รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ และชาวบ้านในชุมชน รวมทั้งเจ้าของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นจำนวน 3 หลังซึ่งได้จากการจำแนกรูปแบบทั่วไปเบื้องต้น ประกอบด้วยเจ้าของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมปลูกสร้างมาแล้วมากกว่า 70 ปี เจ้าของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นประยุกต์ปลูกสร้างมาแล้วราว 50-70 ปี และเจ้าของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นสมัยใหม่ปลูกสร้างมาแล้วไม่เกิน 50 ปี ซึ่งเป็นการจำแนกกลุ่มเรือนทั้ง 3 กลุ่มตามอายุที่ปลูกสร้าง และพิจารณาลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและการใช้งานที่ปรากฏในแต่ละช่วงอายุ เพื่อเปรียบเทียบการใช้ที่ว่างในผังบริเวณและผังเรือนรูปแบบต่าง ๆ ที่สามารถแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเรื่องผีที่มีผลต่อที่ว่างในชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชาวเขมรถิ่นไทย

มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย คือ 1) การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร บทความวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อสรุปข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวกับคติความเชื่อของชุมชนและคติที่แฝงในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทยในพื้นที่อีสานใต้ซึ่งเป็นอนุวัฒนธรรมของภาคอีสาน 2) การสำรวจข้อมูลภาคสนาม การสังเกตการณ์ ลักษณะทางกายภาพของชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น และการสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนชนบทของชาวเขมรถิ่นไทยในประเด็นคติความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมในการอยู่อาศัยที่ยังคงสืบทอดต่อมาจากอดีต (ซึ่งครั้งนี้ไม่รวมถึงอาคารร้านค้า เรือนแถว อาคารพาณิชย์ หรือบ้านเรือนในเขตเมือง) 3) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่ซึ่งได้จากการสำรวจ สังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์ในประเด็นรูปแบบคติความเชื่อในเรือนพื้นถิ่นของชาวเขมรที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบที่ว่างในชุมชนและสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่น และ 4) สรุปเป็นประเด็นสำคัญของลักษณะการใช้ที่ว่างในชุมชนและสถาปัตยกรรม

5. ผลการวิจัยหรือการศึกษา

ผลการวิจัยจากการรวบรวมข้อมูลภาคเอกสาร การสำรวจข้อมูลภาคสนาม การสังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนชนบทของชาวเขมรถิ่นไทยรวมทั้งเจ้าของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในชุมชนกรณีศึกษา แบ่งผลการวิจัยออกได้เป็น 4 ประเด็น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 สภาพบริบททั่วไปและที่ว่างของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในอีสานใต้

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของชาวเขมรถิ่นไทยในจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ และ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยมากที่สุด โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงในแอ่งโคราชมีเทือกเขาสูงทางทิศใต้คือเทือกเขาพนมดงรักและบางส่วนของเทือกเขาพนมดงรัก พื้นที่ตอนกลางเป็นที่ราบสลับลอนลาดแบบลูกคลื่น และตอนเหนือเป็นที่ราบลุ่มน้ำมูล-ชี ความลาดเอียงไปยังทิศเหนือและทิศตะวันออก ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีลำห้วย หนอง คลอง และบึงอยู่มากมาย ลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวทำให้พื้นที่อีสานใต้เป็นพื้นที่เขตเงาฝน (Rain Shadow) หรือเขตอับลม (Leeward Side) เพราะมีเทือกเขาทั้งสองกั้นทำให้มีความชื้นน้อย สภาพอากาศมีสภาวะอากาศแบบสวันนา (Tropical Savanna Climate) ซึ่งจะมีอากาศร้อนอุณหภูมิสูงตลอดปี โดยมีฤดูฝนสลับกับฤดูแล้ง ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม และฤดูแล้งเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 ก, 2544 ข, 2544 ค)

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้ครัวเรือนชาวเขมรถิ่นไทยในพื้นที่อีสานใต้มีลักษณะการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบพึ่งพาฤดูกาลเป็นส่วนใหญ่ทั้งทำนา ทำสวน ปลูกพืชไร่ หอมแดง กระเทียม เป็นต้น นอกจากนี้แล้วชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขมรถิ่นไทยว่ามีลักษณะคล้ายกับชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยในชนบททั่วไป คือ ชาวเขมรถิ่นไทยประกอบอาชีพเกษตรกรรม เมื่อว่างจากฤดูกาลเกษตรก็จะเดินทางไปรับจ้างในตัวเมืองหรือในเมืองหลวงและจะเดินทางกลับเพื่อประกอบอาชีพหลักตามเดิม ลักษณะบางประการที่คล้ายกับชาวเขมรในประเทศกัมพูชามาก เช่น ลักษณะของบ้านชั้นเดียวใต้ถุนสูง พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน การนับเวลา วัน เดือน ปี การเชื่อเรื่องโชคลาง ฤกษ์ยาม การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน การประกอบอาชีพ การละเล่นต่าง ๆ ตลอดจนอุปนิสัยส่วยบุคคล เป็นต้น (ประกอบผลงาม, 2538)

การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ตลอดจนผู้เฒ่าผู้แก่ พบว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยกรณีศึกษาในอดีตนั้นมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ 1) เรื่องภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยซึ่งมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่สำคัญ คือ ที่ตั้งของบ้านเรือนจะอยู่รวมกันเป็นชุมชนบนที่สูงเป็นเนินหรือที่ดอนน้ำไม่ท่วมและบริเวณรอบ ๆ จะมีแหล่งน้ำอยู่ใกล้พื้นที่เกษตรกรรม เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง เป็นต้น มีทุ่งราบลุ่มเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา การเลี้ยงสัตว์ และการเพาะปลูก ชื่อเรียกหมู่บ้านเป็นสิ่งสะท้อนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในอดีต ซึ่งเป็นลักษณะการตั้งชื่อชุมชนตามลักษณะภูมิศาสตร์หรือภูมินาม (Toponym) ของการตั้งถิ่นฐาน เช่น บ้านกะสัง บ้านลำตวน บ้านสะเดา ซึ่งบ่งบอกลักษณะของการตั้งถิ่นฐานตามแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้กับชุมชนชาวเขมรถิ่นไทย 2) นอกจากภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานแล้ว พบว่า ชาวเขมรถิ่นไทยในอดีตยังมีการอพยพย้ายถิ่นและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามผู้นำคนแรกซึ่งมีความเข้มแข็งและสามารถอยู่รวมกลุ่มปกป้องซึ่งกันและกัน

ลักษณะตั้งถิ่นฐานดังกล่าวทำให้ที่ว่างของชุมชนเป็นที่ลุ่มโดยรอบใช้เป็นทำนาหรือพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งมีลำห้วยหรือคลองผ่านบริเวณทำการเกษตร มีการรวมกลุ่มของเรือนพักอาศัยในละแวกเดียวกันตั้งเป็นชุมชนซึ่งมักอยู่บริเวณที่สูงและเป็นเนิน ระบบโครงข่ายการสัญจรเป็นแบบระบบตารางแต่ยังคงปรากฏทางสัญจรเดิมในอดีต (ทางเกวียน) ที่ยังใช้ติดต่อไปมาหาสู่กันได้ในปัจจุบัน ผังของชุมชนนั้นได้มีการแบ่งออกเป็นคุ้มโดยใช้แนวของถนนเป็นเขตแบ่ง เช่น คุ้มเหนือ คุ้มใต้ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วหากชุมชนใดมีจำนวนครัวเรือนมากจะแบ่งเป็นหมู่ตามการปกครองท้องถิ่น และในระยะหลังได้เปลี่ยนวัดเป็นศูนย์กลางทางความเชื่อของชุมชนและใช้เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วศาลปู่ตาที่ชุมชนเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาคนในชุมชน ยังเป็นพื้นที่ทางความเชื่อของชุมชนที่สืบทอดมาจากอดีตและมีการเชนไว้บูชาเป็นประจำทุกปี

5.2 รูปแบบและที่ว่างของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในบริบทวัฒนธรรมอีสานใต้

เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นประเภทเรือนเกย เรือนแฝด เรือนโข่ง เรือนบันหย้า เรือนร้านค้า เรือนประยุกต์ และ เรือนสมัยใหม่ เป็นรูปแบบเรือนที่พบได้ทั่วไปในภาคอีสาน ซึ่งปลูกสร้างในเวลาที่แตกต่างกัน โดยเรือนเกย เรือนแฝด

เรือนโง้ง ซึ่งเป็นเรือนพื้นฐานของภาคอีสานนิยมสร้างก่อน พ.ศ. 2500 เรือนบ้านหยาที่รับรูปแบบมาจากเมืองหลวงนิยมปลูกสร้างในราวปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ส่วนเรือนร้านค้า เรือนประยุกต์ และเรือนสมัยใหม่เกิดขึ้นราวหลัง พ.ศ. 2500 (ธิตี เสงษ์รัมย์ และคณะ, มปป.) นอกจากนี้แล้ว ทรวงยศ วีระทวีมาศ และคณะ (2548) ได้ระบุถึงลักษณะของเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวไว้ 3 รูปแบบซึ่งที่เป็นแบบแผนแพร่หลายในภาคอีสาน (ไท-ลาว ผู้ไท ย้อ โย้ย แสกและพวน) คือ เรือนแฝดหรือเรือนจั่วคู่ เรือนจั่วเดี่ยวหรือเรือนเกย และเรือนชั้วคราว และจากข้อมูลรูปแบบเรือนดังกล่าวผนวกกับการสำรวจและสังเกตการณ์ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนพักอาศัยในชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยในรูปแบบลักษณะบ้านเรือนทั่วไปในชุมชนชนบทบริเวณพื้นที่อีสานใต้ในจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ พบว่า เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชาวเขมรถิ่นไทย (ไม่รวมอาคารในเขตเมือง) สามารถจำแนกบ้านเรือนออกได้ 3 กลุ่มจำแนกตามยุคสมัยอายุของการก่อสร้างเป็นหลักและพิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรมรวมทั้งรูปแบบการใช้งาน คือ 1) เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม อายุเก่าแก่กว่า 70 ปี มีลักษณะเป็นเรือนมีหน้าจั่วทั้งเรือนแบบจั่วคู่และเรือนแบบจั่วเดี่ยว มีชาน (เกย) มีการใช้งานพื้นที่ใต้ถุน พื้นที่ใช้งานไม่ซับซ้อนมีพื้นที่สำคัญเพียงส่วนนอน ส่วนชาน และส่วนโถง สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง 2) เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นประยุกต์ อายุราว 50-70 ปี มีลักษณะการสืบทอดต่อมาจากเรือนรูปแบบดั้งเดิมในลักษณะของการประยุกต์ใช้ทั้งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมหรือรูปแบบการใช้งานซึ่งคล้ายกับเรือนในกลุ่มแรก แต่โดยส่วนใหญ่เป็นเรือนหลังเดี่ยว มีจั่วเดี่ยว แรกเริ่มสร้างด้วยไม้ทั้งหลังมุงสังกะสี มีการใช้งานใต้ถุน ยังมีชานหรือระเบียง แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปทรงหลังคาที่ลาดชันน้อยลง ปัจจุบันมีการเปลี่ยนวัสดุใหม่ทดแทนวัสดุเดิม เช่น เสา หน้าต่าง วัสดุมุงหลังคา เป็นต้น และ 3) เรือนพักอาศัยสมัยใหม่ ก่อสร้างมาแล้ว ไม่เกิน 50 ปี มีลักษณะเป็นเรือนหลังเดี่ยวใช้วัสดุในระบบอุตสาหกรรม เช่น เสาคอนกรีตสำเร็จรูป หน้าต่างกระจก มีการใช้ผนังก่ออิฐฉาบปูนกันพื้นที่ชั้นล่าง เป็นต้น จึงไม่มีการใช้งานใต้ถุนแบบเปิดโล่งและไม่มีพื้นที่ชานแบบเรือนทั้งสองกลุ่มแรก หลังคามีความลาดชันน้อยลงและมักต่อเติมพื้นที่ใต้ถุนหรือสร้างพื้นที่ชั้นล่างเพื่อการใช้งานที่ซับซ้อนมากขึ้น มีผลการวิจัยของเรือนทั้ง 3 รูปแบบ (รูปที่ 2) ดังหัวข้อต่อไปนี้

1. รูปแบบเรือนพื้นถิ่นดั้งเดิม ปลูกสร้างมาแล้วมากกว่า 70 ปี (เก่าแก่ที่สุดที่พบ) มีลักษณะเป็นเรือนมีจั่ว มีทั้งจั่วคู่และจั่วเดี่ยว มีพื้นที่ชาน และมีการใช้งานใต้ถุนเรือน ปลูกสร้างด้วยไม้ทั้งหลัง (ปัจจุบันมีการปรับปรุงด้วยวัสดุใหม่)

2. รูปแบบเรือนพื้นถิ่นประยุกต์ ปลูกสร้างมาแล้วราว 50-70 ปี มีการประยุกต์ใช้รูปแบบดั้งเดิม (ในแบบแรก) ทั้งรูปทรงหรือแบบแผนการใช้งาน คือ ยังมีชานของเรือน มีการใช้ใต้ถุน ปลูกสร้างด้วยไม้ (ปัจจุบันมีการปรับปรุงด้วยวัสดุใหม่)

3. รูปแบบเรือนพื้นถิ่นสมัยใหม่ ปลูกสร้างมาแล้วน้อยกว่า 50 ปี ได้รูปแบบสถาปัตยกรรมจากอิทธิพลภายนอก ใช้วัสดุสมัยใหม่ในการปลูกสร้าง ไม่มีการใช้งานพื้นที่ชาน พื้นที่ใต้ถุนปรับเปลี่ยนการใช้งานที่ซับซ้อนมากขึ้น

รูปที่ 2 รูปแบบเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทย

5.2.1 เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม

การสำรวจและสังเกตการณ์ทำให้พบว่า เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นที่มีอายุมากกว่า 70 ปี เป็นกลุ่มเก่าแก่ที่สุดที่ยังพบในพื้นที่ศึกษาและยังคงหลงเหลือให้พบเห็นอยู่ ส่วนใหญ่เป็นเรือนจั่วคู่ทั้งแบบเรือนลักษณะแฝดและเรือนมีโถงตามแบบเรียกของลักษณะเรือนอีสาน สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง ใช้เสายาวถึงอะเส ในบางหลังมีการใช้เสาตั้งยาวถึงอกไก่ เดิมหลังคามุงแป้นไม้ เป็นเรือนมีชานหรือระเบียงด้านสกัดมีหลังคาคลุม ส่วนชานด้านหน้าใช้เป็นพื้นที่นั่งเล่นและพบปะกัน และชานด้านหลังของเรือนใช้เพื่อทำครัว ภายในเรือนมีการใช้ที่ว่างในเรือนไม่ซับซ้อน มีการกั้นห้องด้วยฝาไม้สำหรับพ่อแม่ และมีห้องสำหรับลูกสาว (ซึ่งส่วนพื้นที่นี้เจ้าของเรือนไม่อนุญาตให้เข้าไป) ส่วน ลูกชายจะนอนบริเวณโถงเรือน พื้นที่ใต้ถุนเรือนปัจจุบันใช้เก็บเครื่องมือการเกษตรและใช้นั่งเล่นพบปะกันระหว่างเพื่อนบ้าน เรือนในกลุ่มนี้ปัจจุบันมีสภาพเก่าทรุดโทรมตามอายุ และมีการปรับปรุงต่อเติมตามลักษณะการใช้งานของเจ้าของเรือนในสมัยปัจจุบัน เช่น การมุงสังกะสีหรือเปลี่ยนเป็นมุงกระเบื้อง การต่อขยายคา การต่อเติมห้องครัวและห้องน้ำ เป็นต้น โดย ทรงยศ วีระทวีมาส และคณะ (2548) ระบุว่า ลักษณะทางกายภาพของเรือนในกลุ่มอายุนี้ เป็นเรือนที่พัฒนามาจากเรือนแบบเรือนชั่วคราวโดยวัสดุชั่วคราวในการปลูกสร้าง เช่น ไม้ไผ่ ฟากและฟาดสาน และฝาแถบตอง ซึ่งง่ายในการก่อสร้างเหมาะแก่การบุกเบิกตั้งถิ่นฐานชุมชนในช่วงแรกๆ ต่อมาจึงพัฒนารูปแบบมาสู่เรือนพื้นฐานแบบเรือนชาน เรือนเกย และเรือนแฝด ดังนั้น เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในกลุ่มนี้จึงเป็นเรือนที่ยังคงเค้าโครงเดิมและที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นอีสาน (ไท-ลาว) ที่นิยมแพร่หลาย ในลักษณะเป็นเรือนมีหน้าจั่วทั้งเรือนแบบจั่วคู่และเรือนแบบจั่วเดี่ยว มีชานทั้งด้านสกัดและด้านยาวของเรือน และมีใต้ถุนเพื่อใช้งานนอกประสงค์ สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง เป็นต้น

ข้อมูลการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนในรูปแบบดังกล่าวนี้ พบว่า เดิมเคยอยู่เป็นครอบครัวใหญ่และเรือนตกทอดสู่ลูกสาว (เจ้าของคนปัจจุบัน) และข้อสังเกต พบว่า สภาพของการอยู่อาศัยเป็นเรือนเก่าที่เจ้าของยังเก็บรักษาไว้ และยังคงอยากรักษาแบบดั้งเดิมไว้ โดยผู้อยู่อาศัยมักเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเคยอยู่อาศัยมาตั้งแต่เรือนปลูกสร้างใหม่ ส่วนลูกหลานได้แยกไปสร้างเรือนใหม่ในพื้นที่ดินข้างเคียงในรูปแบบเรือนต่าง ๆ ตามยุคสมัย ในส่วนลักษณะสำคัญของคติความเชื่อในการอยู่อาศัยยังพบว่า ห้องนอนของพ่อแม่ยังเป็นส่วนสำคัญที่ไม่ค่อยให้บุคคลภายนอกเข้าไปโดยง่ายและยังคงใช้เก็บสิ่งของศักดิ์สิทธิ์และของสำคัญซึ่งเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องผี บรรพบุรุษ และการใช้พื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่รองรับแขก รวมถึงผู้วิจัยเอง เจ้าของเรือนยังใช้บริเวณชานด้านหน้าเป็นพื้นที่ในการพบปะแลกเปลี่ยนข้อมูล

5.2.2 เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นประยุกต์

การศึกษาข้อมูลภาคเอกสารเกี่ยวกับเรือนพื้นถิ่นอีสาน ธนิศน์ เสถียรนาม และนพดล ตั้งสกุล (2559) ได้ระบุว่า เรือนรูปแบบประยุกต์ในภาคอีสานเป็นการรับอิทธิพลจากเรือนอีสานดั้งเดิมและอิทธิพลจากเรือนภาคกลางทั้งในส่วนของตัวเรือน รูปทรงหลังคา และการวางผังเรือน จากการสำรวจและสังเกตการณ์ พบว่า เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นประยุกต์ในพื้นที่ศึกษาสร้างมาแล้วราว 50-70 ปี โดยประมาณ มีการประยุกต์ใช้งานและมีพัฒนาการจากรูปแบบเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม คือ การยังคงมีจั่วหลังคา แต่วัสดุคุมด้วยสังกะสีแทน แป้นไม้ต่างจากเรือนในกลุ่มแรก มักเป็นเรือนหลังเดี่ยว มีการสร้างด้วยไม้ทั้งหลัง และยังคงมีลักษณะการใช้ชานหรือระเบียง รวมทั้งมีพื้นที่ใต้ถุน ซึ่งเป็นลักษณะต่อเนื่องจากเรือนในกลุ่มแรก โดยการสำรวจและสังเกตการณ์ในเรือนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่พบว่า มีลักษณะเป็นเรือนยกใต้ถุนสร้างด้วยเสาไม้สี่เหลี่ยมหรือเสากลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 25-30 เซนติเมตร หลังคามีความลาดเอียงน้อยลงจากเรือนรูปแบบดั้งเดิมและมีการใช้วัสดุสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้น เช่น การใช้ตะปูแทนเดือย หลังคามุงสังกะสี บานหน้าต่างติดกระจกมีช่องแสงเหนือหน้าต่าง ประตูบานไม้ฉลุลวดลายเป็นต้น นอกจากนี้แล้วเรือนที่มีอายุรุ่นเดียวกันนี้ยังมีการประยุกต์จากอิทธิพลภายนอกท้องถิ่นจากภาคกลาง ทั้งรูปแบบเทคโนโลยีการก่อสร้าง ลักษณะทางองค์ประกอบและศิลปะ เช่น รูปแบบหลังคาที่เปลี่ยนจากจั่วเป็นหลังคาบ้านหยาดหรือกึ่งจั่ว การประดับด้วยไม้ฉลุลวดลายตามช่องลม (คอสอง) แต่ยังคงมีการใช้งานใต้ถุนของเรือนปรากฏอยู่ การสำรวจครั้งนี้ส่วนใหญ่พบเรือนกลุ่มนี้ในเขตเมือง (ไม่พบในพื้นที่ศึกษาชนบท)

การสำรวจและสัมภาษณ์เจ้าของเรือนในกลุ่มนี้ พบว่า การใช้ที่ว่างภายในเรือนแบ่งเป็นส่วนสัดส่วนมากขึ้น เช่น มีพื้นที่รับแขก มีห้องนอนมากขึ้นแต่ยังให้ความสำคัญกับห้องนอนพ่อแม่อยู่ซึ่งใช้เป็นพื้นที่เก็บของศักดิ์สิทธิ์และของ

รักษาจากบรรพบุรุษอยู่ เรือในกลุ่มนี้เริ่มปรากฏมีการปรับปรุงซ่อมแซมส่วนที่ชำรุด เช่น การเปลี่ยนเสาคอนกรีตสำเร็จรูป แทนเสาไม้เดิม การยกพื้นเรือนให้สูงขึ้น การเปลี่ยนวัสดุผนังเป็นกระเบื้องหลังคา เป็นต้น

5.2.3 เรือนพักอาศัยพื้นดินสมัยใหม่

เรือนในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ปลูกสร้างมาแล้วไม่เกิน 50 ปี มีรูปทรงลักษณะคล้ายกับเรือนพักอาศัยในกลุ่มประยุกต์ คือ เป็นเรือนหลังเดี่ยว แต่มีลักษณะที่คลี่คลาย เปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเรือนในกลุ่มแรกและเรือนกลุ่มประยุกต์ มีรูปทรงที่หลากหลายมากขึ้น มีลักษณะการใช้ที่ว่างที่ซับซ้อนกว่าแบบแผนเดิมแบ่งส่วนสัดการใช้งานตามรูปแบบสมัยใหม่ เช่น มีพื้นที่รับแขก มีห้องครัว มักกันห้องก่อดูงานปูนในพื้นที่ชั้นล่างแทนการใช้งานใต้ถุนแบบเปิดโล่ง พื้นที่ชานหรือระเบียงเล็กลงหรือบางหลังไม่มีส่วนนี้ วัสดุและอุปกรณ์สมัยใหม่ เช่น เสาคอนกรีต หลังคาเหล็กดัดลอนหรือด้วยมุงกระเบื้อง วัสดุกระจก ห้องนำใช้สุขภัณฑ์สมัยใหม่ มีการวางระบบไฟฟ้าและประปาไว้ เป็นต้น เรือนในกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลจากภายนอกพื้นดิน ปัจจุบันพบเห็นได้ทั่วไปในภาคอีสานรวมทั้งพื้นที่ อื่น ๆ อาจเนื่องจากกระแสความนิยม และความเจริญก้าวหน้าทางการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร ทำให้รูปแบบเรือนกลุ่มนี้แพร่กระจายโดยทั่วไป

การสำรวจและสัมภาษณ์เจ้าของเรือนในกลุ่มนี้ พบว่า เจ้าของเรือนได้สร้างตามแบบในนิตยสาร เนื่องจากมีความสวยงาม ทันสมัย และนิยมในเวลานั้นแสดงให้เห็นถึงเรือนพักอาศัยพื้นดินรูปแบบสมัยใหม่นี้นิยมสร้างตามสื่อรูปแบบต่าง ๆ ที่เริ่มมีอิทธิพลต่อชุมชนชนบท สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ธิติ เสงี่ยม และคณะ (มปป.) ที่ระบุถึงรูปแบบเรือนพักอาศัยสมัยใหม่ในแถบลุ่มน้ำชีว่าได้รับอิทธิพลจากรูปแบบที่เห็นในสิ่งพิมพ์ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นที่แพร่หลายมาจนทุกวันนี้ ส่วนคติความเชื่อในการอยู่อาศัยพบว่าเจ้าของเรือนยังคงมีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษโดยใช้พื้นที่ห้องด้านในสุดของเรือนเก็บพระบูชาหรือของศักดิ์สิทธิ์เก็บรักษาของบรรพบุรุษ และจะนำมาทำการเซ่นไหว้ในวันสำคัญบริเวณพื้นที่ส่วนโถงด้านหน้าติดกับประตูทางเข้าเรือนด้วยเช่นกัน

5.3 คติความเชื่อของชาวเขมรถิ่นไทย

การวิจัยในเรื่องคติความเชื่อของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในปัจจุบันโดยศึกษาภาคเอกสาร การสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ สรุปได้ว่า คติความเชื่อในเรื่องผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ (Super Nature) ถือได้ว่าหลักสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวเขมรถิ่นไทยซึ่งผูกโยงกับสภาพแวดล้อมและยังแสดงให้เห็นถึงการเคารพต่อสภาพแวดล้อมของชุมชน โดยคติความเชื่อในเรื่องผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นสามารถจำแนกได้เป็น 3 ระดับ คือ 1) ความเชื่อในระดับบุคคล คือ ปลีง (ขวัญ) ซึ่งในคติความเชื่อของชาวเขมรถิ่นไทยเป็นเสมือนตัวควบคุมจิตใจหรือการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ ความสุขหรือทุกข์ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของการดำเนินชีวิตมีลักษณะเป็น “แกน” ของแต่ละบุคคล โดยมีครู (ครู) เป็นผีหรือเทพในการกำหนดชีวิต หากประพฤติไม่เหมาะสมย่อมส่งผลร้ายต่อปลีงของบุคคลนั้น แต่หากประพฤติดีครูก็จะส่งผลดีต่อบุคคลนั้นด้วย ดังที่ปรากฏมีการสร้างศาลปะเตียปลีงประจำตัวของบุคคลไว้ในบริเวณบ้านเพื่อคอยปกป้องรักษาผู้คนที่อาศัยอยู่บนบ้านเรือนหลังนั้น 2) ความเชื่อในระดับครัวเรือนที่สำคัญ คือ บรรพบุรุษผู้ที่ล่วงลับไปแล้วแต่ยังคงมีผลในทางความเชื่อของคนในครอบครัวในการกำหนดพฤติกรรมและแนวทางการดำเนินชีวิต โดยในสังคมของชาวเขมรถิ่นไทยให้ความสำคัญกับการเคารพนับถือต่อผีบรรพบุรุษสูงมากในแต่ละครอบครัว เห็นได้จากการจัดพิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษหรือที่เรียกว่า “แซนโหมนตา” ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญประจำปีของชาวเขมรถิ่นไทยในพื้นที่อีสานใต้โดยจัดขึ้นทุกปีในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 และ 3) ความเชื่อในระดับสภาพแวดล้อมหรือจิตวิญญาณแวดล้อม คือ ความเชื่อในเรื่องผีหรือเทพซึ่งอาศัยอยู่ตามสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในชุมชนชาวของเขมรถิ่นไทย เช่น ลำแม่น้ำ ห้วย หนอง ต้นไม้ใหญ่ ทุ่งนา เป็นต้น ซึ่งผีหรือเทพดังกล่าวมีอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถส่งผลต่อบุคคลได้ทั้งในเชิงบวกที่เป็นผลดีและผลในเชิงลบ เห็นได้จากการมีศาลปู่ตาประจำบ้าน ตามท้องนา หรือตามต้นไม้ใหญ่ เป็นต้น ดังนั้น คติความเชื่อเรื่องผีในชีวิตของชาวเขมรถิ่นไทยจึงมีลักษณะสัมพันธ์โดยตรงในการปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

5.4 คติความเชื่อเรื่องผีผู้การใช้ที่ว่างในชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นดินของชาวเขมรถิ่นไทย

ผลการวิจัยในประเด็นความสัมพันธ์ของคติความเชื่อเรื่องผีที่ส่งผลต่อการใช้ที่ว่างในชุมชนและเรือนพักอาศัยพื้นดิน พบว่า ความเชื่อในเรื่องผีและบรรพบุรุษซึ่งเป็นแกนสำคัญของการกำหนดรูปแบบของการดำเนินชีวิตของชาวเขมร

ถิ่นไทยมาตั้งแต่อดีตและยังสืบทอดต่อมาจนสังคมสมัยปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นสิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สามารถสะท้อนสู่รูปแบบทางกายภาพ การใช้ที่ว่างของชุมชน และในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยซึ่งจำแนกได้ 3 รูปแบบดังต่อไปนี้

5.4.1 คติความเชื่อเรื่องผีสู่การใช้ที่ว่างชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน

คติความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของชาวเขมรถิ่นไทยที่เป็นสิ่งสะท้อนถึงที่ว่างทางกายภาพของชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน 3 ประการสำคัญ คือ 1) คติความเชื่อเรื่องผีในสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ในต้นไม้ใหญ่ ตามพื้นที่เกษตรกรรม และแหล่งน้ำสำคัญ ฯลฯ ต่างมีหน้าที่เพื่อคุ้มครองปกป้องรักษาพื้นที่ต่าง ๆ เหล่านั้น ชาวเขมรถิ่นไทยจึงมีการสร้างศาลขึ้นเพื่อป้องกันผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติอาศัยอยู่ ก่อให้เกิดเป็นอาณาเขตสงวนตามความเชื่อและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม ข้อห้ามหรือแนวปฏิบัติ ทำให้บุคคลที่เข้ามาใช้พื้นที่ต้องระวังเรื่องการกระทำ เพราะหากประพฤติไม่ดีแล้ว อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติหรือผีจะส่งผลร้ายต่อชีวิตและครอบครัวได้ คนในชุมชนจึงไม่ทำลายธรรมชาติ ไม่จับสัตว์น้ำ ไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ตามแหล่งที่มีศาลหรือมีอาศัยอยู่ เป็นต้น ส่งผลให้ยังมีต้นไม้ขนาดใหญ่ในพื้นที่ของชุมชน มีหย่อมป่าไม้ปรากฏกระจายตามท้องนาและพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบของชุมชนก่อนเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชนในบริบทวัฒนธรรมอีสานใต้ ซึ่งคติความเชื่อที่มีต่อสภาพแวดล้อมในลักษณะดังกล่าวนั้น เป็นตัวสะท้อนการเคารพต่อธรรมชาติและเป็นกฎกติกาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันของคนในชุมชน 2) นอกจากภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากคติความเชื่อที่มีต่อสภาพแวดล้อมของชาวเขมรถิ่นไทยแล้ว คติความเชื่อสำคัญอีกประการหนึ่งในเรื่องปุตายังส่งผลให้เกิดรูปแบบของผังชุมชนที่เป็นผังทางความเชื่อ โดยครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่มีศาลปุตหรือครัวเรือนบริเวณใกล้เคียงจะอยู่รวมกลุ่มเป็นคุ่มเครือญาติเดียวกันแม้จะไม่ใชญาติโดยสายเลือดก็ตาม จากการสัมภาษณ์ยังพบว่า เดิมในอดีตศาลปุตจะตั้งอยู่ตามแหล่งสำคัญตามธรรมชาติต่าง ๆ มีผู้คนในชุมชนมาเช่นไหว้บูชา เคารพนับถือปุตที่อยู่ใกล้ในละแวกที่ดินของตนเอง มีลักษณะเป็นที่สาธารณะสามารถเข้าถึงได้โดยทั่วไปแต่เมื่อมีการแบ่งเขตโฉนดที่ดิน ศาลปุตจึงอยู่ในเขตครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนหรือครัวเรือนรายนั้นทำให้ผู้ที่เคยเคารพนับถือปุตต้องขออนุญาตเจ้าของที่ดินก่อนการเช่นไหว้บูชา ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อกายภาพหรือผังทางความเชื่อของชุมชน คติความเชื่อของคนในชุมชนในอดีตต่อปุตที่สืบทอดต่อมาเมื่อผสมผสานระหว่างผังการปกครองและการพัฒนาแบบท้องถิ่นสมัยใหม่ถึงแม้ว่าจะเป็นชุมชนเดียวกันทั้งหมด แต่กิจกรรมหรือความเชื่อที่มีต่อปุตยังสามารถแบ่งเขตการรวมกลุ่มของคนในชุมชนออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามคุ่มปุตที่ดินได้นับถือ (รูปที่ 3)

รูปที่ 3 ลักษณะการใช้ที่ว่างในชุมชนชาวเขมรถิ่นไทย

5.4.2 คติความเชื่อเรื่องผีผู้การใช้ที่ว่างในผังบริเวณและกลุ่มเรือน

คติความเชื่อของชาวเขมรถิ่นไทยในเรื่องผีบรรพบุรุษ สามารถสะท้อนถึงรูปแบบผังบริเวณของเรือน และกลุ่มเรือนพื้นถิ่นในชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยได้ 3 ประการ คือ 1) จากการสำรวจ พบว่า พันธุ์ไม้ในผังบริเวณของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยนิยมปลูกต้นไม้ที่นอกจากจะใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันแล้วยังใช้ในพิธีกรรมสำคัญต่างๆ การจัดพันธุ์ไม้ในบริเวณบ้านเรือนของชาวเขมรถิ่นไทย ที่สำคัญได้แก่ การปลูกกล้วย หมาก และมะพร้าว ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่ใช้ประโยชน์ในพิธีแซนโฎนตาซึ่งเป็นพิธีเคารพบูชาผีบรรพบุรุษ เช่น การทำขนมข้าวต้มมัดห่อด้วยใบมะพร้าวหรือห่อด้วยใบข่า จากการสัมภาษณ์ยังพบว่าการประกวดแข่งขันการทำข้าวต้มมัดในงานพิธีแซนโฎนตาอีกด้วย หรือมีการใช้หมากในเครื่องเช่นไหว้ การทำกระถางจากใบกล้วย เป็นต้น พันธุ์ไม้สำคัญเหล่านี้นิยมปลูกไว้ตามแนวรั้วของบ้านหรือสำหรับครอบครวัที่มีขนาดที่ดินกว้างก็จะปลูกเป็นกลุ่มพันธุ์ไม้ในบริเวณหลังบ้านและรอบ ๆ ตัวเรือน ส่งผลให้เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยในอีกลักษณะหนึ่ง 2) นอกจากพิธีกรรมเคารพบูชาผีบรรพบุรุษแล้ว ความเชื่อเรื่องปลีงหรือขวัญประจำตัวของบุคคลยังปรากฏให้เห็นในผังบริเวณคือ ศาลปะเตียปลีง ซึ่งเป็นศาลที่ตั้งเพื่อเชิญผีบรรพบุรุษมาอยู่อาศัยในกรณีเมื่อมีทารกหรือเด็กมีอาการเจ็บป่วยหรือมีอาการผิดปกติ ชาวเขมรถิ่นไทยมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษต้องการมาอยู่อาศัยด้วย จึงสร้างศาลปะเตียปลีงไว้ภายในบริเวณบ้านเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวคอยปกป้องรักษาให้บุคคลนั้นรอดปลอดภัยได้อีกด้วย (รูปที่ 4) และ 3) ระบบเครือญาติยังสะท้อนให้เห็นถึงการจัดกลุ่มเรือนของชาวเขมรถิ่นไทย คือ บ้านเรือนในละแวกเครือญาติเดียวกันจะมีทางเดินหรือทางสัญจรขนาดเล็กที่สามารถลัดเลาะไปมาหาสู่กันได้ แม้ปัจจุบันจะมีการแบ่งโฉนดที่ดินตามกรรมสิทธิ์แล้ว แต่ก็ยังปรากฏลักษณะของกลุ่มเรือนที่ปลูกสร้างในที่ดินแปลงใหญ่ที่เคยอยู่ร่วมกันเป็นคุ้มเครือญาติให้เห็นอยู่และมีการเช่นไหว้บูชาผีบรรพบุรุษร่วมกัน แสดงให้เห็นถึงโครงข่ายทางสังคมและคติเรื่องผีและบรรพบุรุษที่สะท้อนสู่ผังบริเวณของกลุ่มเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นได้เป็นอย่างดี

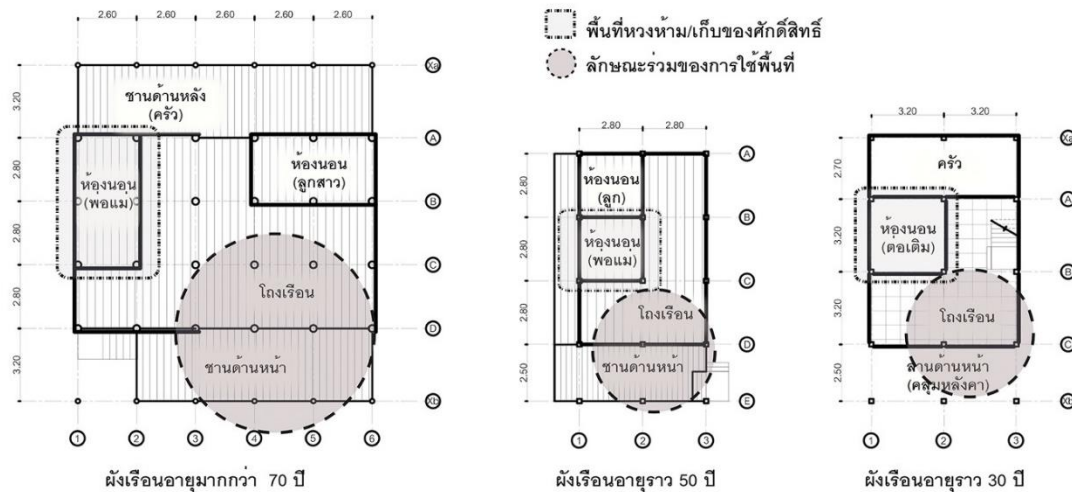

รูปที่ 4 ศาลปะเตียปลีงในผังบริเวณของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในชุมชนชาวเขมรถิ่นไทย

5.4.3 คติความเชื่อเรื่องผีผู้การใช้ที่ว่างในเรือนพื้นถิ่น

เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยทั้ง 3 กลุ่มข้างต้น (หัวข้อ 5.3) พบว่า เรือน แต่ละประเภทต่างมีลักษณะร่วมของการใช้ที่ว่างซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนคติความเชื่อที่สำคัญของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยไม่ว่าจะเป็นที่ว่างในเรือนที่พักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม เรือนที่พักอาศัยพื้นถิ่นประยุกต์ และเรือนที่พักอาศัยพื้นถิ่นสมัยใหม่ โดยมีลักษณะร่วมของการใช้ที่ว่างสำคัญ 2 ส่วน คือ 1) บริเวณชานและโถงเรือน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า บ้านเรือนพักอาศัยของชาวไทยเชื้อสายเขมรโดยส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นเรือนรูปแบบดั้งเดิมหรือเรือนที่สร้างใหม่มักจะมีบริเวณระเบียงหรือชานหรือที่ว่างด้านหน้าและมีห้องโถงเรือนอยู่ติดกัน ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวถูกใช้เพื่อการปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวและเป็นยังพื้นที่รับรองแขกอยู่เป็นประจำ ซึ่งจะเห็นการใช้สอยของพื้นที่ดังกล่าวชัดเจนในวันที่มีพิธีกรรมสำคัญ เช่น แซนโฎนตา งานแต่งงาน งานบุญ หรืองานพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น 2) นอกจากพื้นที่ระเบียงหรือชานด้านนอกและมีห้องโถงในเรือนแล้ว เรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยยังมีห้องสำคัญที่อยู่ติดกับห้องโถงในเรือนอยู่ด้วย โดยใช้เป็นพื้นที่เก็บรักษาสิ่งของศักดิ์สิทธิ์และสิ่งของสืบทอดจากบรรพบุรุษ เช่น อัฐิบรรพบุรุษ แม่มด (สิ่งของศักดิ์สิทธิ์เพื่อการเข้าทรงของชาว

เขมรถิ่นไทยนิยมเล่นในสตรีและมีการเสี่ยงทายเพื่อสืบทอดเป็นมรดกจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน) หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ซึ่งห้องหรือที่ว่างดังกล่าวในอดีตเป็นพื้นที่หวงห้ามตามคติความเชื่อของชาวเขมรถิ่นไทยซึ่งบุคคลภายนอกจะถูกห้ามไม่ให้เข้าไป แม้ในปัจจุบันความสำคัญในข้อหวงห้ามนี้ได้ลดน้อยลงแล้วตามยุคสมัยแต่ก็ยังมีความเชื่อว่ายังมีบางครัวเรือนที่ยังคงข้อห้ามนี้อยู่ (รูปที่ 5)

รูปที่ 5 ลักษณะร่วมของการใช้ที่ว่างในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทย

6. การอภิปรายผล สรุป และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นถือว่าเป็นคติหลักที่เป็นแก่นสำคัญของการกำหนดรูปแบบของการดำเนินชีวิตของชาวเขมรถิ่นไทยมาตั้งแต่อดีตและยังคงสืบทอดต่อมาจนสังคมสมัยปัจจุบัน จากภายในสู่ภายนอก จากบุคคลสู่สังคม คือ ความเชื่อในเรื่องผีและบรรพบุรุษยังเป็นตัวกำหนดการกระทำของบุคคล (Behaviors) ตลอดจนกำหนดเป็นจารีตประเพณีที่เป็นแนวทางยึดถือร่วมกันของสังคม (Social Customary) ซึ่งคติความเชื่อเหล่านี้ยังคงปรากฏให้เห็นสืบทอดต่อกันมาได้อย่างชัดเจนในชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยในยุคสมัยสังคมปัจจุบันสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับบุคคล คือ ปลื้ง (ขวัญ) เป็นแก่นสำคัญของแต่ละบุคคล โดยมีผีหรือเทพในการกำหนดพฤติกรรมในชีวิต 2) ระดับครัวเรือน คือ ในสังคมของชาวเขมรถิ่นไทยให้ความสำคัญกับการเคารพนับถือต่อผีบรรพบุรุษสูงมากในแต่ละครอบครัว และ 3) ระดับสภาพแวดล้อม มีผีหรือเทพอาศัยอยู่ตามสภาพแวดล้อมต่าง ๆ มีผีหรือเทพในการกำหนดการกระทำต่อสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งคติความเชื่อในทั้ง 3 ระดับดังกล่าวนี้ส่งผลต่อรูปแบบทางกายภาพ คือ การใช้ที่ว่างชุมชนและที่ว่างทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สามารถจำแนกได้ 3 ระดับด้วยเช่นกัน คือ 1) ระดับการใช้ที่ว่างชุมชน คือ คติความเชื่อเรื่องผีที่ฝังสืบทอดในสภาพแวดล้อมสามารถเป็นตัวกำหนดขอบเขตการรวมกลุ่มของชุมชนและยังเป็นตัวกำหนดแนวทางการปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนก่อให้เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวเขมรถิ่นไทยอีกลักษณะหนึ่ง 2) ระดับผังบริเวณและกลุ่มเรือน คือ คติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษยังมีอิทธิพลสำคัญต่อชุมชนชาวเขมรถิ่นไทยในแต่ละครัวเรือนสะท้อนให้เห็นลักษณะการอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ อีกทั้งยังสะท้อนให้เกิดลักษณะผังบริเวณและการจัดภูมิทัศน์ การปลูกพันธุ์ไม้ที่สำคัญในงานพิธีเช่นไผ่ 3) ระดับที่ว่างของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น คือ ความสำคัญของผีบรรพบุรุษยังส่งผลให้เกิดรูปแบบการใช้ที่ว่างของครัวเรือนชาวเขมรถิ่นไทยนอกเหนือจากกิจกรรมปกติประจำวันแต่ยังมีลักษณะร่วมของการใช้พื้นที่โถงเรือน และห้องนอนหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเรือนพื้นถิ่นทั้งรูปแบบดั้งเดิม เรือนพื้นถิ่นประยุกต์และเรือน พื้นถิ่นสมัยใหม่ เพื่อรองรับกิจกรรม พิธีกรรมสำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อในผีบรรพบุรุษ

ความเชื่อในเรื่องผีของสังคมชาวเขมรถิ่นไทยนั้นมีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงหรือเหมือนกันกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ตลอดจนรูปแบบเรือนพื้นถิ่นดั้งเดิมของชาวเขมรถิ่นไทยซึ่งเป็นกลุ่มเก่าแก่ที่สุดที่พบในพื้นที่ศึกษาที่มีลักษณะจำวัดและจำเดียว และเป็นเรือนมีขานระเบียง และมีการใช้พื้นที่ใต้ถุน มีลักษณะใกล้เคียงกับเรือนพื้นถิ่นในกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในภาคอีสาน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ ระวีวรรณ โอพารัตน์มณี (2555) ระบุว่า ความเชื่อเป็นตัวกำหนดบทบาททางสังคมและการสร้างอัตลักษณ์ของพหุชาติพันธุ์ ความคล้ายคลึงกันทางความเชื่ออาจเกิดจากการผสมผสานและการอยู่ร่วมกันของผู้คนในพื้นที่อยู่อาศัย และความเชื่อเรื่องผีเป็นรากเหง้าของคนในสังคมพื้นถิ่นสามารถแลกเปลี่ยนหรือเลือกปรับให้สอดคล้องกับวิถีของตนเองได้ในแต่ละพื้นที่ อีกทั้งสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์มีพื้นฐานสำคัญ คือ วัฒนธรรมการเพาะปลูกซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ อันเป็นลักษณะร่วมของวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาค ซึ่งเป็นข้อสังเกตอีกประการหนึ่งของการวิจัยซึ่งต้องอาศัยการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบเชิงลึกในประเด็นคุณลักษณะหรืออัตลักษณ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่อไป

ผลการวิจัยสามารถสรุปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ว่า คติความเชื่อโดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องผีส่งผลต่อรูปแบบการใช้ที่ว่างของชุมชนตลอดจนบ้านเรือน แม้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจะเปลี่ยนแปลงไปในยุคสมัยต่าง ๆ แล้ว แต่ก็ยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงและความต่อเนื่องในความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องผีและรูปแบบการใช้ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม การใช้พื้นที่ว่างบริเวณกลุ่มเรือน และการใช้ที่ว่างของชุมชน จากอดีตสู่ปัจจุบัน

นอกจากนี้แล้ว คติความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทย ยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าและความหมายของสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นในการอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อม การสื่อสารให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและลักษณะร่วมของการใช้ที่ว่างในเรือนสามารถแสดงให้เห็นถึงคุณค่าในงานสถาปัตยกรรมอีกด้วย รวมทั้งคติความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษ เช่น การเคารพและให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อม ไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ตามแหล่งที่มีศาลหรือผาอาศัยอยู่ การรวมกลุ่มทางเครือญาติ และการสืบต่อประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผีและบรรพบุรุษจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน ยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงในลักษณะสำคัญทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนชาวเขมรถิ่นไทย 3 ประการ คือ 1) ชาวเขมรถิ่นไทยมีคติความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่สำคัญคือ ผีบรรพบุรุษ เป็นสิ่งกำหนดรูปแบบการประพฤติปฏิบัติอย่างหนึ่งของบุคคลในครอบครัวหากประพฤติปฏิบัติดีผีบรรพบุรุษจะคอยปกป้องรักษาหรือหากทำในทางกลับกันจะส่งผลร้ายต่อชีวิตของบุคคลเหล่านั้น 2) ชาวเขมรถิ่นไทยเป็นครอบครัวใหญ่และอยู่อาศัยกันแบบเครือญาติในวันพิธีแซนโฎนตาทุกคนในครอบครัวจะต้องกลับมาประกอบพิธีเช่นไหว้บรรพบุรุษแม้จะไปทำงานในต่างถิ่นหรือที่ห่างไกลเสมือนเป็นวันรวมญาติของชาวเขมรถิ่นไทย นอกจากนี้แล้วเมื่อมีการเช่นไหว้บรรพบุรุษ ชาวเขมรถิ่นไทยจะเดินไปมาหาสู่ยังบ้านเรือนของญาติที่อยู่ตามบริเวณต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อเช่นไหว้บรรพบุรุษร่วมกัน และ 3) ชาวเขมรถิ่นไทยมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งและเหนียวแน่นสืบทอดต่อกันมา แม้ในสภาพสังคมเศรษฐกิจในยุคสมัยปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี แต่ชาวเขมรถิ่นไทยยังคงรักษานับธรรมเนียมประเพณีของตนไว้ได้อย่างเหนียวแน่นที่เริ่มจากการถือปฏิบัติในครัวเรือน ชุมชน จนก่อตัวเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติในระดับจังหวัดและสามารถส่งเสริมเป็นประเพณีวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวในระดับที่กว้างขึ้น

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดรูปแบบการใช้ที่ว่างในชุมชนและในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น โดยคติความเชื่อเรื่องผีและบรรพบุรุษของชาวเขมรถิ่นไทยที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบสภาพแวดล้อมทางกายภาพ คือ เป็นความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงและกระบวนการระหว่างคุณลักษณะนามธรรมที่เป็นในรูปแบบคติความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ ส่งผลไปสู่คุณลักษณะเชิงรูปธรรม ในรูปแบบของการใช้ที่ว่างชุมชน ผังบริเวณ และที่ว่างในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น และยังเป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญในด้านคุณค่าของสถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัยพื้นถิ่น ซึ่งไม่ได้มีคุณค่าและความหมายในรูปทรงและที่ว่างทางกายภาพของบ้านเรือนเพียงอย่างเดียว แต่หมายรวมถึงคุณค่าและความหมายในรูปแบบของการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่ปรากฏสืบทอดต่อกันมา ตลอดจนคุณค่าและความหมายของการดำรงอยู่กับสภาพแวดล้อมอีกด้วย และผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่าอีกกว่าความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อและรูปแบบที่ว่างทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสามารถสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ตลอดจนสามารถสร้างความเข้าใจในพลวัตและการเปลี่ยนแปลงหรือความต่อเนื่องเชื่อมโยงของที่ว่างในชุมชนและในเรือน

พักอาศัยพื้นถิ่นจากอดีตมาสู่ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากลักษณะร่วมของที่ว่างในการประกอบพิธีกรรมหรือการที่ยังคงปรากฏพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในเรือน ของเรือนในยุคสมัยต่าง ๆ การรักษาดั้งเดิมไม่ใหญ่บริเวณรอบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน การสร้างศาลปะเตียปลึง ในบริเวณบ้าน เป็นต้น โดยเฉพาะในรูปแบบเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของชาวเขมรถิ่นไทยนั้น ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากแบบแผนประเพณีดั้งเดิมไปมาก แต่ก็ยังมีลักษณะสำคัญบางประการที่ยังคงสืบทอดส่งต่อมายังปัจจุบัน อันเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากคติความเชื่อในการดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมท้องถิ่น การตั้งถิ่นฐานชุมชน หรือการปลูกสร้างบ้านเรือนโดยเป็นวัฒนธรรมของการอยู่อาศัยที่เป็นลักษณะสำคัญที่ยังคงสืบสานส่งต่อมายังปัจจุบันได้

เอกสารอ้างอิง

- เดชณรงค์ วณันท์เทียบ. (2549). การศึกษาเรือนอีสาน-เขมร ตำบลห้วยเหนือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต สาขาการประถมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง).
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544ก). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดบุรีรัมย์. (เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2552: กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ และกรมศิลปากร). มปท.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544ข). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสุรินทร์. (เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2552: กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ และกรมศิลปากร). มปท.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544ค). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดศรีสะเกษ. (เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2552: กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ และกรมศิลปากร). มปท.
- ทรงยศ วีระทวีมาศ และคณะ. (2548). สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนไท-ลาว ในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว. ขอนแก่น: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธนิตน์ เสถียรนาม และนพดล ตั้งสกุล. (2559). พลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 15(2), 1-15.
- ธิตี เสงี่ยม และคณะ. (มปป). การศึกษารวบรวมรูปแบบบ้านพักอาศัยในชนบทอีสานแถบลุ่มน้ำชี. มปท.: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประกอบ ผลงาม. (2538). เขมรถิ่นไทย ใน ลักษณะ ดารัตนหงษ์ และคณะ (ผู้รวบรวม). สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- ประลอง พืรานนท์, วิวัฒน์ เตมียพันธ์ุ และคณะ (ผู้รวบรวม). (มปป). สถาปัตยกรรมไทยพื้นถิ่น. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- พรรณพุกา จะระ และจันทน์ยี่ จิรันธนัน. (2559). ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับความเชื่อกับเรือนเขมรจังหวัดสุรินทร์. วารสารหน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม. 30(1), 193-213.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม2. (เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542). กรุงเทพฯ: สยามเพรส เมเนจเม้นท์.
- ระวีวรรณ โอพารัตน์มณี. (2555). ความเชื่อเรื่องผีกับการก่อรูปของเรือนพื้นถิ่นอุษาคเนย์. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมไทย. 8(1), 334-347.
- ระวีวรรณ โอพารัตน์มณี. (2556). รูปแบบบ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ฤทัย จงใจรัก. (2539). **เรือนไทยเดิม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์.
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2553). เรือนพักอาศัย: รูปแบบสำคัญของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ใน สุวณต์ ธรรมแก้ว (ผู้รวบรวม). **หนังสือชุด ASA ปรีทรรศน์: ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่งานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น**. (หน้า 219-238). กรุงเทพฯ: พลัสเพลส.
- วีระ อันพันทั้ง. (2550). **ปลูกเรือนคล้อยตามผืนดิน ปักถิ่นคล้อยตามสายน้ำ**. กรุงเทพฯ: กิเลนการพิมพ์.
- ศรัณยา หล่อมผืนพรรัตน์. (2548). **โครงการศึกษารูปแบบเรือนพื้นถิ่นและภูมิทัศน์ในบริเวณที่พักอาศัยของเกษตรกรชาวเขมรในบริเวณเกาะเตี๋ย จังหวัดกันตล ประเทศกัมพูชา**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ. (2547). **แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- อรศิริ ปาณินท์. (2542ก). เรือนพื้นถิ่นละแวกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาสูญสิ้นไปแล้วหรือยัง. ใน พิรัช เหล่าไพศาลศักดิ์ และเทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร (ผู้รวบรวม), **การประชุมวิชาการสารสาส์นสถาปัตย์ ครั้งที่ 2**. (หน้า 15-39). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรศิริ ปาณินท์. (2542ข). **เรือนพื้นบ้านไทย-มอญ**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อิสริชัย บุรณะอรจรณ์ และเกรียงไกร เกิดศิริ. (2558). องค์รวมของการตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำโดนเลสาบ จังหวัดเสียมเรียบ ราชอาณาจักรกัมพูชา. **วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**. 14(2), 13-25.
- อุ๋ทอง ประศาสน์วินิจฉัย. (2551). **ซ่อนไว้ในลิ้ม: ก-ฮ ในชีวิตอีสาน**. กรุงเทพฯ: ฟลุสตีอป.